

HOCA AHMED YESEVÎ'DEN ZÂRÎ'YE CENNET-CEHENNEM MÜNAZARASI

Debates of Heaven and Hell from the Time of Hodja Ahmed Yasawî to The Time of Zârî

Dr. Öğr. Üyesi Halil BATUR

Batman Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı, Batman, Türkiye. halilbatur@gmail.com

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş/Received:
13.04.2022

Kabul/Accepted:
15.05.2022

Sayfa/ Page:
152-169

Öz

Edebî türler açısından oldukça zengin olan klasik Türk edebiyatı türlerinden biri de münazaradır. Münazara, bir konu üzerinde belli kurallar çerçevesinde yapılan tartışma, üstünlük yarışına girme gibi anlamlara gelmektedir. Gerek Doğu edebiyatlarında gerekse Batı edebiyatlarında birçok örneğine rastlanan münazara hem manzum hem de mensur olarak yazılabilir. Türk edebiyatı münazara türündeki eserler bakımından son derece zengin bir edebiyattır. Münazaralar müstakil bir eser olarak yazılabildiği gibi herhangi bir eserin bir bölümü hâlinde de karşımıza çıkabilmektedir. XI. yüzyılda ilk örneklerine rastladığımız münazaranın Türk edebiyatındaki ilk örneklerinden biri de Hoca Ahmed Yesevî'nin Dîvân-ı Hikmet'inde yer alan cennet-cehennem münazarasıdır. Cennet-cehennem münazarası örneklerinden birini de XIX. asır şairlerinden Zârî yazmıştır.

Bu çalışmada öncelikle, klasik Türk edebiyatında münazara ile ilgili genel bilgiler verilmiştir. Sonrasında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yazma Eserler Koleksiyonunda kayıtlı olan Zârî Dîvânı kısaca tanıtılmıştır. Daha sonra Hoca Ahmed Yesevî ile Zârî adlı şairin cennet-cehennem konusunda yazdıkları münazaralar tanıtılıp şekil ve muhteva açısından birbiriyle mukayese edilmiştir. Bu mukayesenin ardından, şimdiye kadar yayımlanmamış olan Zârî'nin münazarasının transkripsiyonlu metni verilmiştir. Bu çalışma vesilesiyle hem bilinmeyen bir divan tanıtılacak hem de münazara literatürüne küçük de olsa bir katkı sağlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Yesevî, Zârî, münazara, cennet-cehennem.

Abstract

Debate is only one example of the classical Turkish Literature, which is known to be rich in literary genres. A debate is a discussion on a topic within the framework of certain rules or a contest for supremacy. The type of debate found in Eastern and Western literature can be written in verse or prose. Turkish literature is enormously rich in works written in the form of debates. They may be written as stand-alone works or as part of a larger composition. One of the debates written in Turkish literature, the first examples of which date back to the eleventh century, is the Heaven and Hell Debate in Dîvân-ı Hikmet by Hodja Ahmed Yasawî. One of the nineteenth-century poets, Zârî, is also known to have written about the heaven-hell debate. This study begins with a brief overview of the debate in classical Turkish literature. It then briefly introduces Zârî's Dîvân, which is preserved in the manuscript collection of the Faculty of Theology at Ankara University. Afterwards, the debates on the topics of heaven and hell written by Hodja Ahmed Yasawî and the poet Zârî are presented and compared in form and content. After this comparison, the transcription of Zârî's debate, which has not been published before, is presented. This study attempts to present an unknown piece of Diwan and to make a small contribution to the debate literature.

Keywords: Ahmed Yasawî, Zârî, debate, heaven-hell.

Atıf/Citation: Batur, H. (2022). Hoca Ahmed Yesevî'den Zârî'ye cennet-cehennem münazarası, *International Journal of Filologia* ISSN: 2667-7318 5(7), 152-169

Giriş

Arapça kökenli bir sözcük olan münazara, kelime anlamı itibariyle “gerçeğin ortaya çıkarılması için yapılan tartışmaların esaslarını inceleyen bilimin adı”, “bahs edişmek”, “bir nesneye misil ve nazir olmak ve bir şeyi, şey-i âhere nazir kılmak”, “kâide ve usûl dâhilinde mübâhase”, “bir konu üzerinde belli kural ve yöntemlere uyularak yapılan tartışma”, “bir konu üzerinde belirli usûl ve kurallara uyularak yapılan tartışma, delil ve misal getirerek karşılıklı konuşma” gibi anlamlara gelmektedir (Şemseddin Sâmî, 2004, s. 667 ve Benli, 2019, s. 5 ve Yavuz, 2006, s. 576). Edebî bir terim olarak ise birbiriyle ilgili, çoğu kez de karşıt iki ya da daha çok varlık, nesne ya da kavramın kişileştirilip (teşhis) zebân-ı hâl ile konuşturulması (intâk) yoluyla oluşan bir yazı türü şeklinde tanımlanmıştır (Tezcan, 1983, s. 49).

Münazara, sadece edebiyatın değil bilimin de kullandığı tarz veya türlerden biri olarak kabul edilir. Zira ilmî münazaralar tarih boyunca pek çok meselenin açıklığa kavuşturularak daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Nitekim konu ile ilgili olarak Kâtip Çelebi şunları söylemektedir: “Bu ilim, mantık gibi bütün ilimlere hizmet eder. Bir şeye karşı, iki yönden bakıştır. Hasma doğruyu göstermek içindir. İlmî meseleler, günden güne artmakta ve ona yeni düşünce ve görüşler eklenmektedir. Tabiat ve zihin derecelerinin ayrılığından dolayı hiçbir ilim düşüncelerin çarpışmasından kurtulmuş değildir. Fikirlerin çürütülmesi, değiştirilmesi, ret ve kabulü hususunda iki tarafın konuşmaları farklı olur. Bu takdirde, bir tarafın tahakkümünü önlemek, konuşulanları dinlemeyi temin etmek ve makbul olanı ortaya çıkarmak için mübâhase usullerini öğreten bir nizama ihtiyaç vardır.” (Diriöz, 1980, s. 20).

Aralarında münazara yapılan tarafların her biri kendi üstünlük ve meziyetlerini, rakibinin ise eksik, zayıf ve kusurlu taraflarını ortaya atarak bu mücadelede üste çıkmaya, münazarayı kazanmaya çalışır. Bunun yanı sıra zaman zaman münazarayı daha canlı ve ilginç kılmak adına taraflar ironi, mizah ve yergiye de başvururlar. Mukayese ya da münazara edilen varlıkların anlam veya tabiat olarak birbirine zıt mahiyette olduğu görülür. Birbirine zıt özellikte olan varlık ya da nesnelere, münazarayı belli kurallar doğrultusunda gerçekleştirir. Asıl maksat, hakikatin ortaya çıkmasını sağlamaktır.

Klasik Türk edebiyatında olduğu kadar halk edebiyatında da yaygın olarak kullanılan münazara, farklı araştırmacılar tarafından “tür, şekil, form, tarz” gibi farklı adlar altında da incelenmiştir (Çapraz, 2018, s. 25 ve Benli, 2019, s. 14).

Âgâh Sırrı Levend, münazara türündeki eserleri mizahî, hikemî-ahlâkî-tasavvufî ve sanatkârane olmak üzere üçe ayırmaktadır (Levend, 1978, s. 506).

Münazaralar yazılış şekilleri bakımından ise üç başlık altında incelenebilir:

- Müstakil bir eser olarak yazılanlar
- Bilhassa mesnevilerde ve kimi manzum-mensur eserlerin içinde bölümler veya müstakil şiirler hâlinde yer alanlar
- Karşılıklı konuşma tarzında kaleme alınmış kısa şiirler (Köksal, 2006, s. 580).

Münazaralar eserde işlenen konunun kahramanları bakımından da sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Bu tasnife göre münazaralar 5 başlık altında incelenebilir:

- Kahramanları insan olanlar
- Kahramanları hayvan olanlar
- Kahramanları cansız varlıklar olan alegorik tarzda olanlar
- Soyut kavramlar kavramlarla ilgili olanlar
- Değişik unsurlarla alakalı olanlar (Köksal, 2006, s. 580 ve Benli, 2019, s. 52-299).

Dünya edebiyatlarında ortak olarak işlenen başlıca münazara konuları şunlardır: mevsimlerin münazarası, ayların münazarası, gece-gündüz münazarası, yer-gök münazarası, güneş-ay münazarası, mükeyyifat münazarası, ok-yay münazarası, kılıç-kalem münazarası, gül-şarap münazarası, şarap-su münazarası, yemeklerin münazarası, ruh-beden münazarası, organların münazarası, hayvanların münazarası, akıl-aşk münazarası, zenginlik-fakirlik münazarası (Benli, 2019, s. 52-55).

Dünya edebiyatlarında en çok yazılmış ortak münazara konularının başında mevsimlerin münazarası ve ruh-beden münazaraları gelmektedir. Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında ise en çok işlenen ortak konu kılıç-kalem münazaralarıdır. Keyif verici maddelerin münazarası konusunda ise dünya edebiyatında açık bir şekilde en çok Türk edebiyatında işlenmiştir (Benli, 2019, s. 338).

Münazara türünün kökeni ile ilgili kesin bir bilgi elimizde bulunmamaktadır. Genel kabul, bu türün Fars edebiyatı kanalıyla Arap kültüründen Türk edebiyatına geçtiği yönündedir (Tanyıldız, 2005, s. 3). Arap edebiyatında münazara türünün bilinen en eski örneği Câhiz'e (öl. 255/869) aittir. Câhiz, *Mufaharetü'l Cevari ve'l-Gulman* isimli münazarasında genç kız ve erkeklere münazara yaptırmıştır (Durmuş, 2006, s. 577). Fars edebiyatındaki ilk münazara örneği ise insana olan faydaları itibariyle karşılaştırılan keçi ile hurma ağacının münazarasını konu alan, *Dıraht-i Asûrik* adlı eserdir. İslamî Fars edebiyatı döneminde ise ilk manzum münazara örneklerini Esed-i Tûsî (öl. 465/1073) kaleme almıştır. Şairin *Zemin u Asman, Ruz u Şeb, Mug u Müselman, Rize vü Keman* adlı münazara türünde eserleri vardır (Öztürk, 2006, s. 578).

Türk edebiyatında münazara geleneğinin tarihi oldukça eskiye dayanır. İslamî dönem Türk edebiyatına ait ilk eserlerin yazılmaya başlandığı XI. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar münazara türünde pek çok eser kaleme alınmıştır. Türk edebiyatında münazara türündeki eserler en çok XVI. ve XVII. asırlarda kaleme alınmıştır (Benli, 2019, s. 338). *Dîvânü Lugâti't-Türk*'te yer alan yaz ile kış arasındaki münazara bu tarzın ilk örnekleri olarak kabul edilmektedir (Çapraz, 2018, s. 27). Yine XI. asırda yazılan *Kutadgu Bilig*'de Ögdülmiş ile Ogdurmuş arasında geçen diyalog da münazara olarak değerlendirilmektedir. XII. asırda yazılan *Dîvân-ı Hikmet*'te yer alan cennet-cehennem münazarası da türün ilk örnekleri arasında sayılabilir. Cennet-cehennem münazarasının bir örneğini de XIX. yüzyıl şairlerinden Zârî yazmıştır. Şairin söz konusu münazarası *Zârî Dîvânı*'nda yer almaktadır.

1. ZÂRÎ VE DÎVÂNI

Üzerinde çalıştığımız *Zârî Dîvânı* müellifi Zârî hakkında tezkirelerde, biyografik kaynaklarda ve şairin kendi divanını oluşturan nüshada kendisine ait kesin olarak kim olduğunu tespit edecek miktarda bilgiye sahip değiliz. Biyografik ve bibliyografik kaynaklar incelendiğinde “Zârî” mahlasını kullanan 9 şair, TEİS'te (Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü)¹ ise 12 şair ile ilgili bilgi vardır (İpekten vd. 1988, s. 445). Ancak bunların hiçbiri, üzerinde çalıştığımız Zârî'nin özellikleri ile tam olarak örtüşmemektedir. Kendisine ait divanı olduğu ifade edilen sadece tek bir “Zârî” mahlaslı şair vardır. Ancak söz konusu şair XVII. yüzyılda yaşamıştır. Elimizdeki eser ile söz konusu şair arasında herhangi bir ortak özellik olmadığı, iki divanın incelenmesi neticesinde anlaşılmıştır.

Üzerinde çalıştığımız eserin müellifi olan Zârî'nin XIX. asırda yaşadığı tarafımızca tespit edilmiştir. Şair, *Dîvân*'ının bir yerinde hacca gitme hikâyesini anlattığı gazelde “Sinnim kırka erince bilip kendimi gördüm” ifadesini kullandıktan hemen sonraki beyitte “Sene bin iki yüz seksen üçte kıldı nasib” mısrasına yer vermiştir. Şaire 1283'te, 40 yaşında iken hacca gitmek nasip olmuştur. Bu bilgilerden hareketle şairin doğum yılı 1243 olarak tespit edilmiş olur ki bu da miladi olarak 1827/1828 yıllarına tekabül etmektedir.

XIX. asırda yaşayan ve Zârî mahlasını kullanan bir şaire dair elimizde bilgi mevcuttur. Buna göre 1855-1856 yıllarında Konya'nın Ovaloğlu Mahallesi'nde dünyaya gelen ve asıl adı Mehmet olan şairin mahlası Zârî'dir. Kör Müsevvid namıyla meşhur Mustafa Fehmi Efendi'nin torunu, ulemadan Hacı Adil Efendi'nin de oğludur. Babası ile amcası Müftü Abdullah Vahdi Efendi'den okuyup icazet aldı. Mehmet Zârî Efendi, bilgisiyle ve düzgün sözüyle tanınmış vaizlerdendir. Müderrisliğinin yanında, Sultan Selim ve Kapı Camii vaizlerinden olduğu da bilinmektedir. Aynı zamanda iyi bir hattat olan Zârî Efendi; sülüs, nesih ve talik yazılarda mahirdir. Ömer Nesefî'nin akaid metnini nesih yazı ile yazmıştır. Zârî Efendi, medreseden yetişmiş olmasına rağmen saz ve söz meclislerine katılmaktan çekinmez, lâtifeden hoşlanan hoşsohbet bir insanmış. Zârî Efendi, imtihanla getirildiği Adliye Medresesi müderrisliğine, vefatına kadar devam etti ve talebe okuttu (Uz, 2013). Hayatının son demlerinde *Tuhfe-i Vehbi*'ye manzum bir şerh üzerinde çalışan Mehmet Zârî Efendi bu çalışmasını tamamlayamadan, 10 Şaban 1320 / 12 Kasım 1902 tarihinde bir vaaz dönüşü kalp krizi neticesinde, 48 yaşında genç denecek bir yaşta vefat etmiştir. Kabri, kaldırılan Şems Kabristanı'nda, İshak Paşa

¹ <http://teis.yesevi.edu.tr/>. Erişim Tarihi: 23.03.2022.

Türbesi'nin kuzey doğu köşesinde. Sadettin Nüzhet Ergun'un *Konya Vilâyeti Halkıyât ve Harsiyâtı* adlı eserine aldığı 1290/1874 kılığı ile ilgili destanından başka elimizde şiiri yoktur (Uz, 2013 ve Ergun, 2002, s. 200).

Yaptığımız incelemede üzerinde çalışma yapmakta olduğumuz *Zârî Dîvânı*'nın müellifi ile yukarıda sözü edilen ve Konya'nın tanınmış vaizlerinden biri olan şair arasında tarihsel olarak bir yakınlık ve şairin kaynaklarda verilen şiiri ile elimizdeki *Dîvân*'da bulunan şiirler arasında tarz, üslup ve dil bakımından büyük bir benzerlik söz konusudur. Ancak Mehmet Zârî Efendi'nin doğum tarihi 1855-1856 olarak gösteriliyorken bizim tespitlerimize göre şair 1827/1828 yılında dünyaya gelmiştir. Dolayısıyla iki kaynak arasında 28 yıl gibi göz ardı edilemeyecek kadar bir zaman farkı söz konusudur. Bu konudaki araştırmalarımız devam etmekte olup şu an için tam anlamıyla elimizdeki *Zârî Dîvânı* adlı eserin şairi ile yukarıda tanıtılan şairin aynı kişi olup olmadığı konusunda kesin bir yargıya varılamamıştır.

Zârî Dîvânı, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi Yazma Eserler Koleksiyonunda 1494 numarası ile Zârî adına kaydedilmiştir. Şairin eserinin içerisinde yer alan aşağıdaki ifadeleri, şairin eserine bizzat kendisinin de dîvân denmesi gerektiğini doğrulamaktadır:

“Oğyanlar dîvânımı

Diñlesinler figânımı

Verdim dôsta bu cânımı

Oldum şem‘âya pervâne”

Kütüphane kataloğunda eser ya da müellif ile ilgili başka herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Yaptığımız incelemede divan ile ilgili şu bilgiler tespit edilmiştir: Eser, 100 sayfadan oluşmakta olup ilk sayfasının yarısı, dikey olarak sağ taraftan yırtık olduğundan bu sayfanın geri kalanı anlam olarak tamamlanamamaktadır. Sayfalar bazen bir, bazen iki, bazen de üç sütun hâlinde yazılmıştır. Eserin tamamı siyah renkli mürekkep kalem ile yazılmıştır. *Dîvân*'daki tüm şiirlerde “Zârî” mahlası kullanılmıştır. Ancak bazı şiirlerde “Hacı” ve “Baba” ifadelerinin de Zârî ile birlikte kullanıldığı görülmektedir.

Zârî, biri hâriç tüm manzumelerde başlık kullanmayı tercih etmiştir. En çok kullanılan başlıklar sırasıyla şunlardır: gazel, ilahi, dâsdân, na't. Bu başlıkların yanı sıra müseddes gazel, zıkr, divanî, kalenderî, koşma gibi başlıklar da kullanılmıştır. Şair/müstensih her bir şiirden ötekine geçerken şiirler arasına çizgi çekerek şiirleri birbirinden ayırmıştır. *Dîvân*'ın tamamı, dinî-tasavvufî içerikli şiirlerden meydana gelmektedir. Şairin şiirlerinin tamamında İslam ahlakı, ibadet ve imanın önemi ve faydaları, ahirete çalışmanın gerekliliği, günahlardan uzak durmanın ve kâmil bir insan ve Müslüman olmanın yolu ve önemi üzerinde durulduğu görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında şairin estetik kaygılardan çok, İslam dini ve ahlakını, geniş halk tabakalarının anlayabileceği sade bir dille halka yayma amacını taşıdığı anlaşılmaktadır. Bu amaç doğrultusunda şairin devrinde kullanılan sanat dilinden ve klasik edebiyatın dil anlayışından farklı olarak Türkçe kökenli kelimelere nazaran Arapça ve Farsça kökenli kelimelere az yer verdiği ve eserini oldukça sade ve anlaşılır bir halk Türkçesi ile yazdığı görülmektedir. Eserin basit bir Osmanlıca hat ile yazıldığı görülmekte olup yazının gerek tarzında gerek imlasında gerekse şiirlerin vezninde bariz hatalar ve kusurlar göze çarpmaktadır. Bu açıdan bakıldığında eserin yukarıda sözü edilen Konya'nın tanınmış vaiz, hattat, müderris ve âlimlerinden biri olan Mehmet Zârî Efendi'ye ait olma ihtimali oldukça düşüktür. Bu hususun dışında Mehmet Zârî Efendi'ye ait olduğu düşünüldüğü takdirde eserin halktan biri tarafından kendisi için istinsah ettiği bir nüsha olarak düşünülebilir.

Zârî Dîvânı'nda toplam 120 şiir vardır. Eser, her ne kadar şair tarafından ve eserin kütüphane kaydında “dîvân” olarak tavsif edildiyse de eserin tanzim ve tertibi mürettep bir divan özelliği göstermemektedir. Değişik tarz, şekil, tür ve muhtevadaki manzumeler herhangi bir kurala ya da düzene uyulmaksızın rastgele sıralanmaktadır. Eser tür ve şekil açısından oldukça zengindir. Eserde gazel, müseddes ve na't gibi klasik edebiyat ürünlerine yer verildiği gibi ilahi, divanî, kalenderî,

destan ve koşma gibi halk edebiyatının nazım şekil ve türlerine de yer verilmiştir.² Dolayısıyla eserde kimi şiirlerin aruz, kimisinin de hece vezni ile yazıldığı tespit edilmiştir. Münazarada eserin tamamında olduğu gibi yer yer vezinde ve kimi sözcüklerin imlası ile ilgili problemler bulunmakta olup metin tamiri yapılmıştır. Söz konusu kusurlar dipnotlarda gösterilmiş, yapılan eklemeler “[ ]” içerisinde gösterilmiştir. Zârî ile alakalı elimizde yeterince bilgi bulunmadığından bu vezin ve imla hatalarının şairin mi yoksa müstensihinin mi hatası olduğuna dair bir yargıya varmak mümkün olmamıştır. Eserin tespit edilen bir başka nüshası olmadığından karşılaştırma ya da düzeltme imkânı da bulunmamaktadır.

2. HOCA AHMED YESEVÎ İLE ZÂRÎ'NİN CENNET-CEHENNEM MÜNAZARALARININ MUKAYESESİ

İslamî Türk edebiyatının ilk temsilcilerinden ve ilk mutasavvıflarından olan Hoca Ahmed Yesevî'nin 1085-1095 yılları arasında dünyaya geldiği tahmin edilmektedir. Yesevî, günümüzde Kazakistan'ın Çimkent şehri yakınlarında bulunan Sayram kasabasında dünyaya gelmiştir. Annesini ve babasını henüz yedi yaşındayken yitiren Yesevî, ablası Gevher Şehnaz'ın yanında bir müddet yaşadıktan sonra ablası ile beraber Yesi'ye, günümüzdeki adıyla Türkistan'a gitti (Erarslan, 1991, s. 94). Yesevî, öncelikle burada meşhur İslam âlimi Arslan Baba'dan, sonrasında ise devrinin mühim ilim merkezlerinden olan Buhara şehrine giderek Şeyh Yusuf el-Hemedanî'den (öl. 535/1140) uzun yıllar ders aldı (Bice, 1993, s. 12). Hocası Yusuf el-Hemedanî'nin vefatından sonra onun halifesi sıfatıyla irşat vazifesini ifa etti. Bir süre sonra Yesi'ye dönerek vefatına dek burada dinî ve tasavvufî alandaki irşat ve eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürdü. Tarihî olarak kesin olamamakla birlikte 562/1167 yılında vefat ettiği tahmin edilmektedir (Güzel, 2007, s. 53).

Hoca Ahmed Yesevî'nin en tanınmış eseri *Dîvân-ı Hikmet* olup eserin dünya kütüphanelerinde ve özel kitaplıklarda pek çok yazma ve basma nüshası bulunmaktadır. *Dîvân-ı Hikmet*, Yesevî'nin Türkçe şiirlerini içine alan derleme bir eser olup eserin nüshaları, muhteva açısından olduğu gibi dil bakımından da önemli farklılıklar gösterir. Bir kısmı kaybolan ya da zamanla değişikliğe uğrayan hikmetler derlenirken yeni hikmetler eklenmiş, böylece ana metin kısmen aslından uzaklaşmıştır. Bu durum, şiirlerin farklı kişilerce kaydedilip derlendiğini gösterir. Bununla birlikte, bütün hikmetlerin temelinde Yesevî'nin inanç ve düşünceleri ile tarikatının esasları bulunur (Tosun, 2015, s. 8).

Yesevî'nin hikmet adını verdiği şiirleri, Türkler arasında bir duygu, düşünce ve inanç birliğinin oluşması açısından oldukça önem arz etmektedir. Şiirlerinde tevhid inancı, Hz. Muhammed sevgisi, kıyamet ve ahiret hayatı, cennet cehennem tasvirleri ve tasavvufa dair diğer konuları sıkça işlemiştir. Yazdığı tüm şiirlerin temel amacı genel anlamda İslam dinini, ahlakını ve peygamber sevgisini halka yaymak ve sevdirmektir. Hoca Ahmed Yesevî, şiirlerinde işlediği millî ve dinî konularla Türklere İslam'ı sevdirep dinî düşünce ve hayatın canlılığına ve gelecek nesillere edebiyat ve şiir yoluyla aktarılmasına büyük katkılarda bulunmuştur.

Türk edebiyatı tarihi içerisinde *Dîvân-ı Hikmet* pek çok açıdan önemlidir. Ancak özellikle eserin iki özelliği ön plana çıkmaktadır. Birincisi, Ahmed Yesevî XII. yüzyılda vefat etmesi itibariyle bu eser İslamiyet'ten önceki Türk edebiyatının *Kutatgu Bilig*'ten sonra en eski örneğini göstermektedir. İkincisi ise eski halk edebiyatının birçok unsurunu alarak İslam ruhunu o unsurlarla yani eski millî şekiller ve eski vezinlerle ifade eden ilk eser olma bakımından da *Dîvân-ı Hikmet*, tasavvufî Türk edebiyatının en eski ve en önemli abidesi sayılır (Köprülü, 1991, s. 119-120).

Dîvân-ı Hikmet'te İslam dini ve inancına dair pek çok şiirin yanı sıra Türk edebiyatının ilk münazara örneklerinden biri olarak kabul edilen cennet-cehennem münazarası da bulunmaktadır. Manzume yüzyıllarca farklı derleyiciler tarafından farklı nüshalara kaydedilmiştir. Çalışmamızda Prof. Dr. Necdet Tosun'un çalışmasını esas aldık (Tosun, 2015). Zira bu çalışmada eserin Kazak Türkçesi ile olan hâlinin yanı sıra eser, Türkiye Türkçesi ile de verilmiştir. Tosun'un çalışmasında eserin Rusça ve İngilizce tercümelemleri de yapılmıştır. Hoca Ahmed Yesevî'nin cennet-cehennem münazarasının metninin günümüz Türkçesi ve alfabesi ile olan şekli aşağıda verilmiştir:

1 Cennet cehennem çekişir, çekişmekte beyan var,

² Bu çalışmada makale sınırları göz önünde bulundurularak *Zârî Dîvânı* kısaca tanıtılmıştır. Devam eden çalışmamız neticesinde *Zârî Dîvânı*'nın incelemesi ve tam metni müstakil bir kitap olarak neşredilecektir.

- Cehennem der: “Ben üstünüm, bende Firavun, Hâmân var.”
Cennet der ki: “Ne dersin, sözü bilmez söylersin,
Sende Firavun varsa, bende Yûsuf Ken’ân var.”
- 2 Cehennem der: “Ben üstün, cimri kullar bende var,
Cimrilerin boynunda ateşli zincir kelepçe var.”
Cennet der ki: “Ben üstün, peygamberler bende var,
Peygamberler önünde Kevser, huri, gılman var.
- 3 Cehennem der: “Ben üstün, Hristiyan, Yahudi bende var,
Yahudi, Hristiyan önünde türlü yakıcı azap var.
Cennet der: “Ben üstünüm, mümin kullar bende var;
Müminlerin önünde türlü türlü nimet var.”
- 4 Cehennem der: “Ben üstünüm, zalim kullar bende var,
Zalimlere vermeye zehir, zakkum çokça var.”
Cennet der: “Ben üstünüm, âlim kullar bende var,
Âlimlerin gönlünde âyet, hadis, Kur’an var.”
- 5 Cehennem der: “Ben üstünüm, münafıklar bende var,
Münafıklar boynunda ateşten tasma kelepçe var.”
Cennet der: “Ben üstünüm, zâkir kullar bende var,
Zâkirlerin gönlünde Sübhân’ın zikri ve fikri var.”
- 6 Cehennem der “Ben üstünüm, namazsızlar bende var,
Namazsızlar boynunda yılan ile çıyan var.”
Cennet der ki: “Ben üstünüm, cemal görmek bende var,
Cemalini göstermeye Rahim adlı Rahman var.
- 7 Cehennem orada durdu, cennetten özür diledi,
Kul Hoca Ahmed ne bildi, bildirici Yezdan var (Tosun, 1995, s. 167-172).

Manzume, şekil itibarıyla toplam 6 dördlük, 1 beyit hâlinde verilmiştir. Beyit olarak düşündüğümüzde 13 beyit, mısra olarak 26 mısradan oluşmaktadır. Yesevî, iki mısra hâriç tüm mısralarda “bar” (var) redifini kullanmıştır. Yesevî'nin münazarası, şiirin Kazak Türkçesi ile verilen hâlinde 14'lü hece ölçüsü ile yazılmış olup şiirde düz kafiye örgüsü kullanılmıştır. Şiirin Kazak Türkçesi ile verilen aslı incelendiğinde hece vezninde herhangi fazla ya da eksik bir hece olmadığı görülmektedir.

Zârî'nin münazarası elimizdeki mevcut bilgilere göre XIX. asırda yazılmıştır. Şiir, dördlük nazım birimi ile yazılmış olup tamamı 20 dördlük, yani 80 mısradan oluşmaktadır. Dolayısıyla Zârî'nin

münazarası Hoca Ahmed Yesevî'nin münazarasından daha hacimlidir. Mısra sayısının fazlalığı itibariyle şiirin destan nazım şekli ile yazıldığı söylenebilir. Şiirin kafiyelenişi şu şekildedir: xaxa/bbba/ccca/ddda... Zârî'nin şiiri de tıpkı Yesevî'nin şiiri gibi “var” redifi ile yazılmıştır. Şiir 11’li hece ölçüsü ile yazılmıştır. Yesevî'nin münazarasında ölçü açısından herhangi bir kusur görülmemektedir. Ancak Zârî'nin şiirinin 11 mısrasında ölçü açısından kusurlar vardır. Bunlardan beş mısrada hece eksikliği, altı mısrada ise hece fazlalığı vardır. Bu kusurlar metin üzerinde belirtilmiştir.

İki şiir muhteva olarak değerlendirildiğinde de dikkat çekici benzerlikler hemen göze çarpmaktadır. İki şiirin ilk mısraları şu şekildedir:

Hoca Ahmed Yesevî:

“Cennet cehennem çekişir, çekişmekte beyan var” (Tosun, 1995, s. 167).

Zârî:

“Cennetle cehennem bahs eylediler”

Yesevî, cennet ve cehennemin çekiştiğini, Zârî ise onların kendi aralarında söyleştiklerini, bahse tutuştuklarını ifade ederek şiirlerine başlamışlardır.

Her iki şiirde baştan sona kadar cennet ve cehennem, intak sanatı çerçevesinde konuşturulmakta, kendi üstünlük ve meziyetlerini sayarak münazarada galip gelmeye çalışmaktadırlar. Bir dörtlükte cennet konuşturulurken diğerinde de cehennem konuşturulur. İki şiirde de mısralar “Cennet der... cehennem der” şeklinde kalıp ifadeler ile başlamaktadır. İki şiirde de söze cehennem başlamıştır. Hoca Ahmed Yesevî'nin şiirinde cennet ve cehenneme altışar kez, Zârî'de ise onar kez söz hakkı verilmiştir.

Yesevî'nin münazarası şu ifadelerle bitirilmiştir:

“Cehennem orada durdu, Cennet'ten özür diledi,

Kul Hoca Ahmed ne bildi, bildirici Yezdan var.” (Tosun, 2015, s. 172).

Dolayısıyla cennet münazarayı kazanmış, cehenneme galip gelmiştir. Cehennem sözün bittiği yerde durmuş, cennetten özür dilemiştir. Yani münazaranın galibi ilan edilmiştir. Yesevî gayb konularından olan cennet ve cehenneme ait özellikleri âyet ve sahih rivayetlere dayanarak anlattığından dolayı “Kul Hoca Ahmed ne bildi, bildirici Yezdan var” diyerek bu gerçeği dile getirmektedir (Oral, 2017, s. 310).

Zârî'nin münazarası ise şu dörtlük ile bitmektedir:

“Bî-çâre ZÂRÎ'yem ‘afv it günâhum

Secde-gâhum sensün Qâdir İlâh'um

Cennet cemâlünle şâd eyle şâhum

Dînüm İslâm hamdi vü şükrânum var”

Zârî, şiirinin son dörtlüğünde Allah'a münâcâta bulunmakta, ondan af dilemektedir. İslam dinine mensup olduğu için hamd ve şükretmektedir. Allah'ın cemalini dileyerek cenneti talep etmektedir. Dolayısıyla Zârî'nin münazarasının kazananı, galibi ifade edilmemiştir.

Hoca Ahmed Yesevî, toplam 14 ayrı unsurla cennetin güzellikleri ifade ederek cennete inananları teşvik etmeye çalışmıştır. Buna karşılık Zârî münazarasında cenneti 34 unsur ile anlatmıştır.

Hoca Ahmed Yesevî	Zârî
Âlim kullar	Allah'ın çok ihsanları
Allah'ın zikri ve fikri	Allah'ın nakşı
Âyet	Âmâde olan ağaçlar
Gılmanlar	Ayş ü işret
Hadis	Bâdeler

Huriler	Burak
Kevser	Cennet bağları
Kur'an	Cennet nehirleri
Mümin kullar	Düldül
Peygamberler	Ebediyet
Rahim ve Rahman olan Allah'ın cemali	Gılman
Türlü nimetler	Hakk'ın cemali
Yusuf-ı Ken'an	Huriler
Zâkir kullar	İki cihanın sultanı Hz. Muhammed
	Kevser
	Köşk
	Saray
	Hânümân
	Kürsü
	Me'va
	Müminler
	Müslüman kullar için hazır nigârlar
	Müslümanlar
	Nebiler
	Rümman
	Salih kullar
	Selsebil
	Şehitler
	Temelleri inci mercandan olan cennet evleri
	Tuba ağacı
	Türlü zinetler
	Vasfedilemez gülistanlar
	Veliler
	Vildan

Tablo 1: Münazaralardaki cennet ile ilgili unsurların karşılaştırılması

Hoca Ahmed Yesevî, inananları cehennemden sakındırmak için tıpkı cennette olduğu gibi yine 14 unsuru ön plana çıkarmıştır. Zârî ise münazarasında cehennemin çirkinliğini müminlere daha etkili anlatmak için cehenneme ait olan 30 unsuru kullanmıştır.

Hoca Ahmed Yesevî	Zârî
Akrepler	Ateşle dolu vadiler
Ateşli zincirler	Ateşperestler
Ateşten tasmalar	Azap edecek ateşler

Bolca zehir zıkkım	Boğaza takılan zincirler
Firavun	Dağlar, sahralar dolusu ateşler
Hâmân	Gece gündüz hiç bitmeyen azaplar
Hristiyanlar	Günden güne artan azaplar
Kelepçeler	Hak düşmanları için hazırlanmış intikamlar
Münafıklar	Her azası kömür gibi dağlanan kâfirler
Namazsızlar	Hiç kapanmayan yaralar
Türlü azap ve inlemeler	İnsanların birbirini göremeyeceği dar mekânlar
Yahudiler	İnsanların kafasına vurulan direkler
Yılanlar	Kâfirleri bağlayıp cezalandıracak olan pehlivanlar
Zalim kullar	Kâfirleri sırat üstünden cehenneme atacak kahramanlar
	Katır kadar büyük olan akrepler
	Katır kadar büyük olan yılanlar
	Katrandan elbiseler
	Kayıt, pranga ve kelepçeler
	Köpek bağırtılarına benzeyen figanlar
	Külhandan beter yakıcı ateşler
	Mel'unlar
	Münafıklar
	Münkirler
	Müşrikler
	Pek çok perişanlıklar
	Putperestler
	Sıcak ve kızgın sular
	Zakkum ağacı
	Zebaniler
	Zemheri

Tablo 2: Münazaralardaki cehennem ile ilgili unsurların karşılaştırılması

Zârî'nin şiirinin daha uzun olması hasebiyle her iki tarafın daha fazla ifade ile münazarada söz alıp konuştuğu görülmektedir. Görüldüğü gibi her iki şiirde kullanılan kelime kadrosu da birbirine oldukça benzemektedir.

Hoca Ahmed Yesevî, ilk olarak cehenneme söz hakkı vererek münazarayı başlatmıştır. Cehennem üstün olduğunu zira hem Firavun'un hem de onun veziri Hâmân'ın kendi tarafında olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine söz alan cennet, cehenneme sözü bilmeden konuşmaya başladığını, kendisinde Kenanlı Yusuf olduğunu ifade ederek ona mukabele etmiştir.

Cehennem boyunlarında ateşli zincir ve kelepçeler olan cimri kulları barındırdığı için üstünlük taslarken buna mukabil cennet kendisinde peygamberlerin, Kevser'in, huri ve gılmanın olduğunu söylemiştir.

Cehennem türlü feryat figanlarla Yahudi ve Hristiyanların kendisinde inlemekte olduğunu, bu yüzden de üstün olduğunu iddia etmiş, buna karşılık cennet önlerinde türlü nimetler bulunan mümin kulların

kendisinde olduğunu ifade etmiştir. Bu defa önlerinde zehir zıkkım bulunan zâlim kulların kendisinde olduğunu söyleyen cehenneme cennet, kendisinde gönlünde Allah'ın ayetleri, Resulullah'ın hadis-i şerifleri ve Kur'an olan âlim kulların olduğunu söyleyerek karşılık vermiştir.

Cehennem, boynunda ateşten tasma ve kelepçelerle bağlanmış münafıkların kendisinde olduğunu söylemiş; cennet ise gönlünde Allah'ın zikri ve fikri olan zâkir kullara sahip olduğunu söyleyerek mukabele etmiştir.

Boynunda yılan çıyanla duran namazsız insanlara sahip olduğunu söyleyen cehennemın sözlerine karşılık cennet, kendisinden cemalini göstermek isteyen Rahîm ve Rahman bir Rab olduğunu söylemiştir.

Tüm bu iddia, çekişme ve atışmalardan galip çıkan, sonunda cennet olmuş; cehennem de özür dileyerek yenilgiyi kabul etmiştir. Münazaranın sonunda kendisini "Kul Hoca Ahmed" diye tavsif eden şair, kendisinin bir şey bilmediğini "bildirici"nin Allah olduğunu ifade ederek münazarasını sonlandırmıştır.

Zârî de tıpkı Hoca Ahmed Yesevî gibi evvela sözü cehenneme vermiştir. Cehennem üstünlük sadedinde ilk olarak ateş ile övünürken buna karşılık cennet, kendisinde mümin kullar için köşkler, saraylar ve evler olduğunu söylemiştir.

İkinci dörtlükte cehennem; zakkum ağacı, her gün azap üzerine azap verdiği kelepçelenmiş kâfirleri ile övünmüş, buna mukabil cennet; tuba ağacı, veli, şehit ve Müslüman kullar ile övünmüştür.

Cehennem; ateşle dolu vadiler, insanlara ve cinlere türlü türlü acılar çektiren devasa yılanlar, çıyanlar ve zebanileri öne sürerek üstünlük iddiasında bulunmuştur. Cennet ise buna, kendisinde müminler için her emre âmâde ağaçlar, Selsebil, Kevser ve cennet nehirleri, inanan kullar için huri, gılman ve cennet çocuklarına sahip olduğunu söyleyerek karşılık vermiştir.

Cehennem, müşrik ve münkirleri yakmak ve onlara azap etmek için hazırlanan ateş ve zemheri ile beraber üstünde sırat köprüsünün kurulduğunu ve kâfirleri kendi içine getirecek olan kahramanlara sahip olduğunu ifade etmiş; buna karşılık cennet ise vafedilemez derecede güzel gülistanlara, türlü ziynetlere, veli kulların girdiği bağlara, üstünde badeler içilen kürsülere sahip olduğunu söyleyerek münazarayı sürdürmüştür.

Cehennem günbegün azabını arttırdığını, Hak düşmanlarından intikam aldığını ve bu kulların feryat ve figanlarına hiç merhamet etmediğini ve ayrıca kendisine evliyanın uğramadığını söyleyerek üstünlük iddiasını sürdürmüştür. Cennet de ona Mevla'dan korkarak kalbini temiz tutanların kendisinde baki kalacaklarını ve onlara türlü meyveler ikram edeceğini söyleyerek mukabele etmiştir.

Cehennem, hiç bitmeyen derin bir heyecan ve aşk ile dünyada putperest, ateşperest, münafık ve melun insanlara prangalar ve zincirler ile azap edeceğini iddia etmiş; buna karşılık cennet, kendisinde Düldül ve Burak sayesinde tüm uzakların yakın hâle geldiğini, Hakk'ın cumadan cumaya mümin kullarına kendisinden cemalini göstereceğini söylemiştir.

Cehennem kibirli olan insanların katrandan elbiseler giydiklerini, böyle kulların hiç bitmeyen yaralar ile yaşayacaklarını hem ovalarının hem de dağlarının ateşle dolu olduğunu söyleyerek üstünlük iddiasını öne sürmüştür. Cennet ise bu makamda binalarının temellerinin dahi inci ve mercandan yapıldığını, kendisine gelenlerin ne ihtiyarladığını ne de öldüğünü, huriler ile pek çok mutluluklar yaşayacağını söyleyerek üstün olduğunu vurgulamıştır.

Cehennem, kendisine gelenleri fırından beter yaktığını, bu yüzden de köpek iniltisinden beter şekilde bunların feryat figan ettiklerini, bunların pişmanlıklarından ötürü kimisinin nefesine, kimisinin ise şeytana lanet ettiğini ifade etmiştir. Cennet ise kendisine asla doyumadığını, gönül ne isterse kendisinde bulunduğunu, hiçbir kemalinin zeval bulmadığını, bunların dışında da pek çok ihsanının olduğunu ifade ederek münazarayı sürdürmüştür.

Cehennem, kâfirleri şeytan sayesinde bağladığını ve bunların her bir azasını kömür gibi dağladığını, ayrıca kendisine gelenlerin hiçbirinin birbirini göremeyecek dar yerlerde hapsedildiğini ifade etmiştir. Cennet buna mukabil kendisinde Allah'ın nakşı, süsü bulunduğunu; Tuba ağacı gibi salınan güzel sevgililerin kendisinde olduğunu söylemiştir.

Cehennem, kendisine gelenlere kaynar su ikram ettiğini, boğazlarına zincir takarak âdeta köpek misali bir yere bağlandıklarını, kafalarına büyük büyük sütunlarla, direklerle vurulduğunu ifade ederken cennet iki cihana rahmet olan, peygamberler serveri Muhammed Mustafa'nın kendisinde olduğunu zikrederek sözlerine nihayet vermiştir.

Zârî, şiirinin son dörtlüğünde kendi dininin İslam olduğunu, bunun için Allah'a hamd ve şükrettiğini bu yüzden de Allah'tan günahlarının silinmesini talep ederek kendisini cennet ve cemali ile şad etmesini istemektedir. Zârî de tıpkı Hoca Ahmed Yesevî gibi şiirinin son dörtlüğünde mahlasını kullanmaktadır.

Her iki münazaranın tamamı incelendiğinde Yesevî'nin Kenanlı Yusuf ile cennete özendirerek Firavun ve onun veziri Hâmân ile cehennemden sakındırmak istediği, Zârî'nin ise sadece Hz. Muhammed ismini kullanarak cenneti teşvik ettiği görülmektedir. Bunlar dışında her iki şairin başkaca özel kişi adı kullanmadığı anlaşılmaktadır.

Hoca Ahmed Yesevî'nin şiirlerinin toplandığı *Divan-ı Hikmet* dinî, tasavvufî ve öğretici bir eser olup eserin en önemli yazılma amacı, halka İslamiyet'i hikmetli ve kolay bir şekilde öğretmektir. Bu yüzden şiirlerinin her birine "hikmet" adı verilmiş ve bu hikmetler yüzyıllarca Orta Asya ve Anadolu'da yayılarak halkı derinden etkilemiştir. Yesevî'nin İslamiyet'in esaslarını, imanın şartlarını ve ahlakî değerleri yaymak amacıyla eserlerini kaleme aldığı bilinmektedir. Hoca Ahmed Yesevî; cennet-cehennem münazarası ile de imanın şartlarından ahirete imanın cüzlerinden olan cennet ve cehennemi konuşarak cennetin güzellikleri ve nimetlerini anlatıp inananları iman ve ibadete teşvik etmek, cehennemin de çirkinlik ve azaplarını tasvir ederek de insanları cehennemden kurtulmak için ibadete ve haramdan kaçınmaya teşvik etmiştir. Aynı şekilde Zârî'nin de *Divân*'ındaki diğer şiirleri de göz önünde bulundurularak İslamiyet'i sade bir dille anlatmayı gaye edindiği söylenebilir. Hemen hemen tüm Türk mutasavvıf şairleri gibi Zârî'nin de Hoca Ahmed Yesevî'den etkilendiği açık bir şekilde görülmektedir. Zârî de aynı şekilde pek çok açıdan Yesevî'nin şiirine benzeyen manzumesi ile aynı amaç, şekil, üslup ve tarz ile eserini kaleme almıştır.

Hoca Ahmed Yesevî ve Zârî'nin yazdıkları cennet-cehennem münazaraları, yazılış şekilleri itibariyle "*bir eserin muhteviyatı içerisinde yer alan münazaralar*" grubuna dâhil edilebilir. Zira her iki şairin de münazarası divânları içerisinde yer almaktadır. Tarz bakımından iki münazaranın da tamamen manzum olarak kaleme alındığı görülmektedir. Yine her iki şairin eserleri, "*kahramanları cansız varlıklar olan alegorik tarzda yazılan münazaralar*" sınıfında değerlendirilebilir.

Üzerinde durduğumuz iki şiir nazire geleneği çerçevesinde değerlendirilebilir. Bir şiirin nazire olup olmadığını tespit ederken nazım şekli, ölçü, kafiye ve redif ortaklığının yanı sıra tarz, üslup, anlam ve içerik de dikkate alınması gereken öğeler arasında sayılmaktadır. Buna göre, zemin şiirde üzerinde durulan kavramların, konunun, vurgulanan bazı hususların nazirede de ele alınması söz konusudur. Dikkat çekici bir husus da nazire şairi, zemin şiirin sahibini manzumesinde zikretmeyebilir (Köksal 2006, s.31-47).

İki şiire redif, kafiye, ölçü, anlatım özellikleri ve teşbihler açısından bakıldığında Hoca Ahmed Yesevî'nin şiiri zemin/model şiir, Zârî'nin şiiri ise nazire olarak değerlendirilebilir. Zira her iki şiirin de kafiyesi "var" kelimesidir. Yesevî'nin şiiri 14'lü hece ile yazılmışken Zârî'nin şiiri 11'li hece vezni ile kaleme alınmıştır. Yesevî'nin şiirinde iki mısra hâriç tüm mısralar birbiri ile kafiyeli iken Zârî'nin şiirinde her dörtlüğün son mısraları birbiri ile kafiyelidir. Yukarıda görüldüğü gibi muhteva itibariyle de Zârî'nin şiiri Hoca Ahmed Yesevî'nin şiirinin naziresi olarak değerlendirilebilir.

Sonuç

Klasik Türk edebiyatı edebî türler bakımından oldukça zengin bir edebiyat olup bu türlerden biri de münazaradır. Türk edebiyatında farklı varlıklar ve konular çerçevesinde pek çok münazara yazılmıştır. Bu konulardan biri de cennet cehennem münazarası olup Türk edebiyatının ilk münazara örneklerinden biri olan Hoca Ahmed Yesevî'nin münazarası, cennet-cehennem münazarasının ilk örneğidir. Cennet-cehennem münazarasının bir örneğini de XIX. yüzyıl şairlerinden olan Zârî yazmıştır. Zârî'nin münazarası gerek şekil gerekse muhteva bakımından Hoca Ahmed Yesevî'nin şiirinin bir naziresi olarak değerlendirilebilir. Redif, ölçü, dil, üslup, ortak ve hatta kimi yerde aynı

kavramların zikredilmesi ve kronolojik açıdan kıyaslandığında Hoca Ahmed Yesevî'nin şiirinin zemin şiir, Zârî'nin münazarasının şiirinin ise ona yazılmış bir nazire olduğu anlaşılmaktadır. Her iki şiir de hece ölçüsü ile yazılmıştır. Yesevî'nin şiiri 14'lü, Zârî'nin şiiri ise 11'li hece ölçüsü ile yazılmıştır. Ölçü itibarıyla Yesevî'nin şiiri kusursuz iken Zârî'nin şiirinde yer yer kusurlar görülmektedir. İki şiirin de dörtlüklerle kaleme alındığı görülmektedir. Yesevî'nin münazarası 6 dörtlük ile bir beyitten oluşmakta, Zârî'ninki ise 20 dörtlükten oluşmakta olup daha hacimli bir şiirdir. Her iki şiirin de redifi "var" kelimesidir. Yesevî'nin şiirinde cennetin galip geldiği ifade edilmekte ancak Zârî'nin şiirinde böyle bir ifade kullanılmamaktadır. Her iki şair de mahlaslarını şiirlerinde kullanmışlardır.

Yesevî, inananları cennete teşvik etmek ve cehenneme karşı korkutmak amacıyla çeşitli ifadeler ile bu iki kavramın öne çıkan özellikleri ile konuşturmuştur. Zârî'nin de aynı üslup ve benzer ifadeler ile cennet ve cehennemi konuşturduğu görülmektedir. İki şairin kullandığı kelime kadrosu da büyük oranda birbirine benzemektedir.

METİN

Cennet ile Cehennem Dâsdanı

- 1 Cennetle cehennem bahş eylediler
Cehennem der nârı vü nîrānum var
Cennet der mü'min [ü] şālih kıllara
Köşki vü sarāy [ü] hānımānum var
- 2 Cehennem der zaqqūm ağacı bende
Tutup kāfirleri kıoyarum bende
‘Azābı elemi eylerüm günde
Bî-ḥesāp cünüdı pehlüvānum var
- 3 Cennet der tūbā [vü] eşcārı bende
Cānuñ ne isterse biter hep anda
‘Ayşı vü ‘işretler iderler günde
Bunca velī şehīd müselmānum var
- 4 Cehennem der nārı tolu vādiler
Mişāl-i bağıl ‘aqrab [ü] māriler
Cinni vü inse idibser neler³
Emrime muntazır çok zebānım var
- 5 Cennet der āmāde her bir eşcārum
Akıtdum selsebīl kevşer enhārum
‘İbād-ı müslem için hāzır nigārum⁴
Vildān ile hūrī vü ğilmānum var

³ Bu mısradaki bir hece eksiktir.

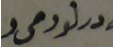
⁴ Bu mısradaki bir hece fazladır.

- 6 Cehennem der nârı zemherî bende
Müşriki [vü] münkeri yaqđum bende
Quruliser şırâť benüm üstümde
Küffârı atmađa qahramānum var
- 7 Cennet der bende dürlü zînetler⁵
Giriser bāđuma velî nebîler
Qurulup kürsiler içüp bād[e]ler
Dil ile vaşf olmaz gülistānum var
- 8 Cehennem der evliyā gelmez yanuma⁶
İntiqām iderem Hāq düşmānına
Merhamet idmezem hîç fiđānına
Yevmen fe-yevmen kim yamanum var⁷
- 9 Cennet der Mevlā'dan kılanlar hıvfi
Temizleyüp qalbin kılanlar şāfi
Giriser me'vāya kılsar bāqî
Nice dürlü remi⁸ (?) vü rummānum var
- 10 Cehennem der dünyāda büt-perestlere⁹
Münāfıq mel'ün [ü] od-perestlere
Selāsil [ü] ađlāl hāzır anlara
Gice gündüz dā'im 'arzūmānum var
- 11 Cennet der var bende Düldül [ü] Burāq
Bir anda seyr ider yaqını ırāq
Mü'mine cemālin gösteriser Hāq
Cum'adan cum'aya bir dīvānum var
- 12 Cehennem der şahrā cibālüm pür-nār
Begenüp kendüyi kılanlar vaqār

⁵ Bu mısradaki bir hece eksiktir.

⁶ Bu mısradaki bir hece fazladır.

⁷ Bu mısradaki bir hece eksiktir.

⁸

⁹ Bu mısradaki bir hece fazladır.

- Қаҗрән[дан] либәсин гийерлер һер ән
 Түкенмеһ баһ олмәһ бир замәнуһ вар
- 13 Cennet der bünyādum dürr ile mercān
 Ne ҡoсar ne ölüг girenler һer ән
 Öпүп һүрiлeri olurlar һādән
 Bunca neһ'e-nümә firāvānum var
- 14 Cehennem der yaқarum күлһandan bete¹⁰
 Kimisi nefsini melāmet ider
 Kimisi һeytāna ҡoқ la'net ider
 Miһāli bir kilāb-veһ fiğānum var
- 15 Cennet der һafāma aһlā doуulmaz
 Gönül ne isterse һiç giriү қılmaz
 Bilürler kemāli һem zevāl olmaz
 Daһi bundan mezid ҡoқ iһsānum var
- 16 Cehennem der һaydımı гünde avларum¹¹
 Kāfirleri һeytān ile baғларum
 Her a'zāsın kömür gibi dāғларum
 Birbirin göremeһ dar mekānum var
- 17 Cennet der bende һudā'nuñ naқışı
 һatılıг һüret қurulur ҡārһü¹²
 Қılıрлар cünbiһi ehline ҡarһu
 һalınur Tübā-veһ һirāmānum var
- 18 Cehennem der ābı һamimdür yerüm
 Boғazına zencir ҡakup serirüm
 'Amüd ile depesine ururum
 Daһi bundan eһer perіһānum var
- 19 Cennet der beni һalk itdi һudā¹³

¹⁰ Bu mısradā bir hece fazladır.

¹¹ Bu mısradā bir hece fazladır.

¹² Bu mısradā bir hece eksiktir.

¹³ Bu mısradā bir hece eksiktir.

Nebîler serveri Muḥammed Muṣṭafâ¹⁴
 Girüp ümmetiyle kılsar şafâ
 Dü-cihâna rahmet bir sultânüm var

- 20 Bî-çâre ZÂRÎ'yem 'afv it günâhum
 Secde-gâhum sensün kâdir İlah'um
 Cennet cemâlünle şâd eyle şâhum
 Dînüm İslâm ḥamdi vü şükrânüm var

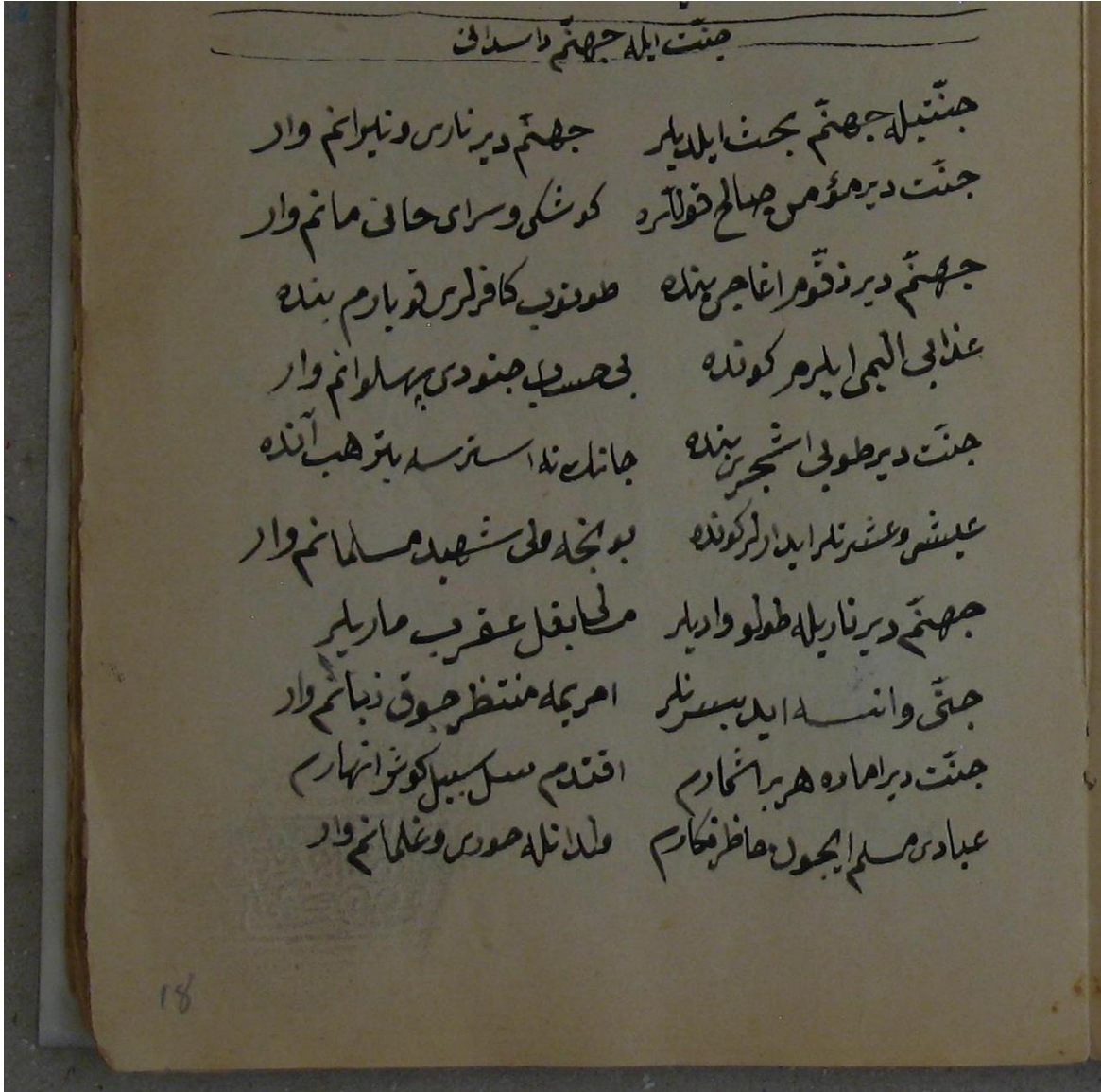
Kaynakça

- Benli, Ş. (2019). *Klasik Türk edebiyatında münazara*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Bice, H. (1993). *Hoca Ahmed Yesevî ve dîvân-ı hikmet*. TDV Yayınları.
- Bice, H. ve Tatçı, M. (2017). *Dîvân-ı hikmet Hoca Ahmed Yesevi*. Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları.
- Çakır, E. (2014). Zârî, Mehmed. Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/zari-mehmed> adresinden 31/03/2022 tarihinde alınmıştır.
- Çapraz, E. (2018). Mücadele'den münazara'ya: Türk edebiyatında münazaranın kaynağına dair içtimai bir bakış. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 58 (1), 21-41. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/489403>.
- Diriöz, M. (1977). Türk edebiyatında münazara. *Millî Kültür*. 2/1. Kültür Bakanlığı.
- Durmuş, İ. (2006). Münazara. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 31. ss. 577-579). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ergun, S. N. (2002). *Konya vilâyeti halkiyat ve harsiyatı*. Ofset Matbaacılık.
- Güzel, A. (2007). *Ahmed Yesevi'nin fakrnâmesi*. Öncü Kitap.
- Erarslan, K. (1989). Ahmed Yesevî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 2. ss. 159-161). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Köksal, M. F. (2006). *Sana benzer güzel olmaz divan şiirinde nazire*. Akçağ Yayınları.
- Köksal, M. F. (2006). Münazara-Türk edebiyatı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 31, ss. 579-580). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Köprülü, F. (1966). *Edebiyat araştırmaları*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Köprülü, F. (1993). *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar*. DİB Yayınları.
- Levend, Â. S. (1978). *Divan edebiyatı*. İnkılap Kitabevi.
- Oral, O. (2017). Hoca Ahmed Yesevî'nin cennet ve cehennem çekişmesi şiirindeki hikmetler. *Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (10), 122-145.
- Öztürk, M. (2006). Münazara *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 31. ss. 577-579). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şemseddin Sâmî (2004). *Kâmûs-ı Türkî*. Çağrı Yayınları.
- Tanyıldız, A. (2005). *Firdevsî-i tavîl münâzara-i seyf ü kalem*. [Yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.

¹⁴ Bu mısradaki bir hece fazladır.

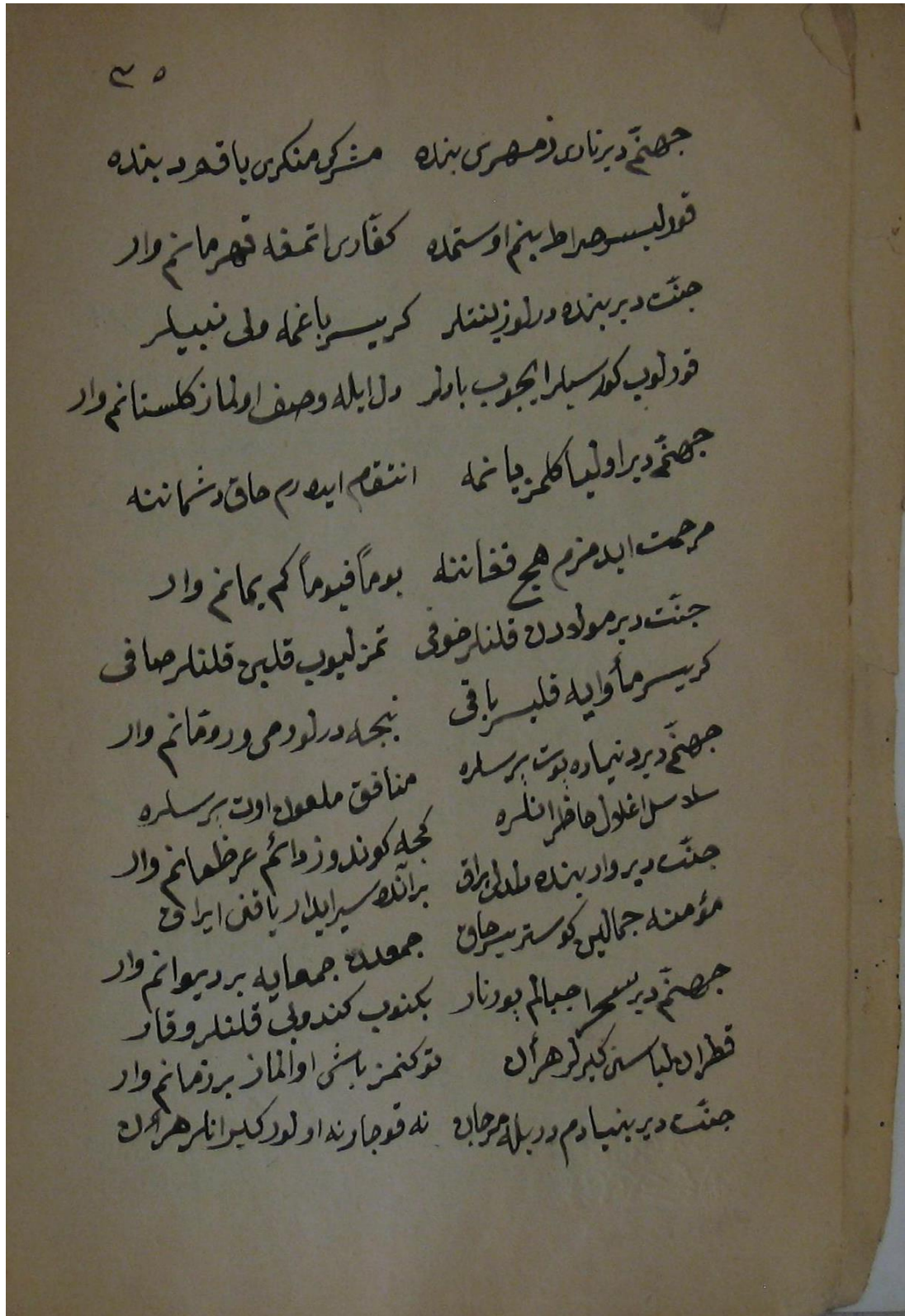
- Tezcan, N. (1983). Lâmi'nin gûy u çevgân'ından iki münazara, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 28-29 (1980-1981), 49-63. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/642953>.
- Tosun, N. (2015). *Ahmet Yesevî*. Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi.
- Uz, M. A. (2013). *Konya âlimleri ve velileri*. <http://konyaninalimvehocalari.konyacami.com/mehmet-zari-efendi/> adresinden 31/03/2022 tarihinde alınmıştır.
- Yavuz, Y. Ş. (2006). Münâzara. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 31, ss. 576-577). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

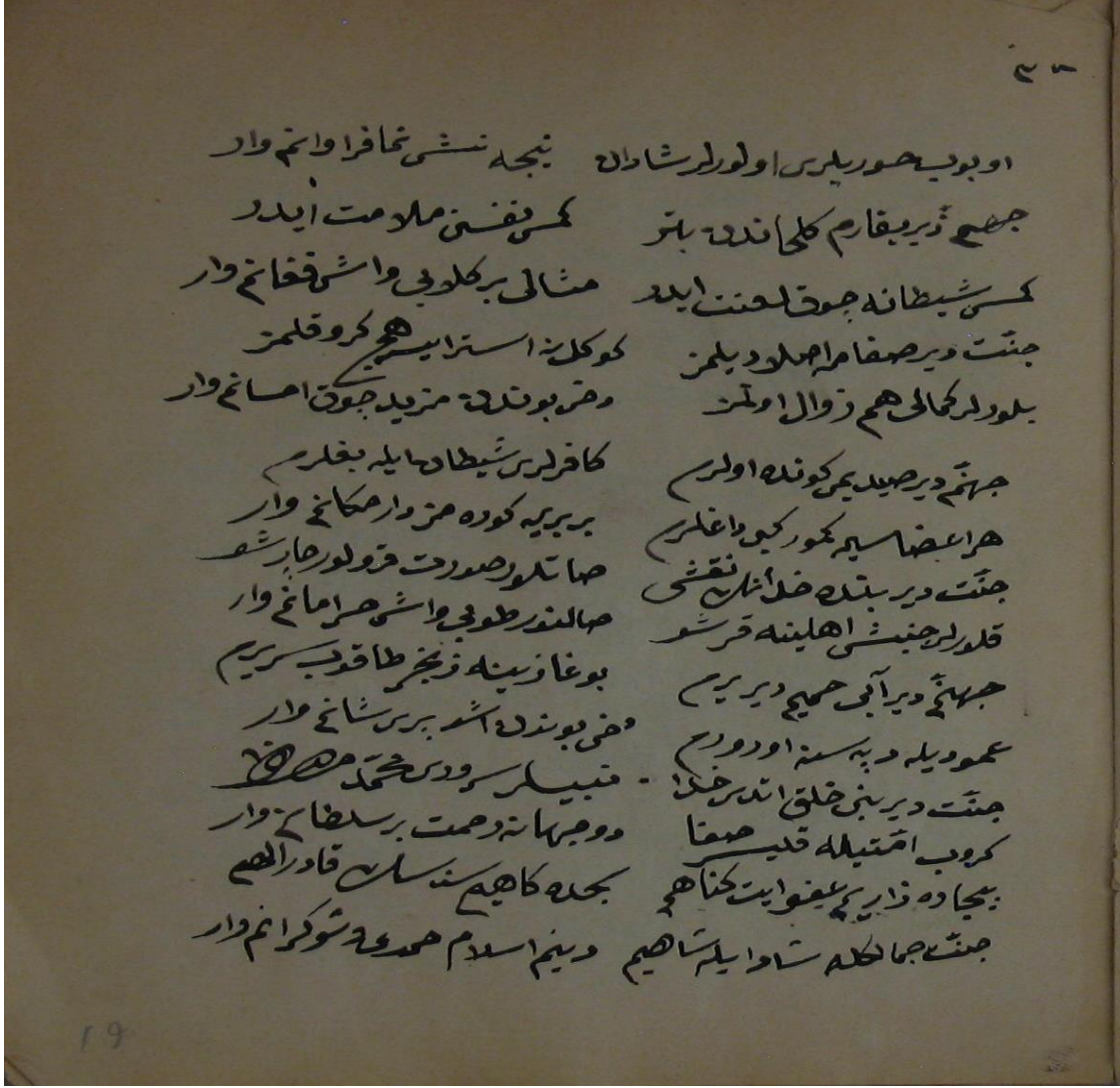
Zârî'nin Cennet-Cehennem Münazarasının Tıpkıbasımı:

Sorumlu Yazar / Corresponding Author: Dr.Öğr. Üyesi Halil BATUR

Çatışma Beyanı / Conflict Statement: Makalenin yazarı bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkisinin bulunmadığını, herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan etmiştir.

Etik Beyanı / Ethical Statement: Makalenin yazarı "Etik Kurul İzni"ne gerek olmadığını beyan etmiştir.

Destek ve Teşekkür / Support and Thanks: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yayımlanan makalelerde araştırma ve yayın etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'nin editör ve yazarlar için yayımlanmış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.